

виявлені у творах двох письменників, мають різний характер. Пантелеймон Куліш свідомо й цілеспрямовано звернувся до народної символіки, він з етнографічною точністю описав у своїх творах народні звичаї, обряди, побут. Патріархальне життя, “дух” народу становили для письменника головний предмет зображення. Михайло Старицький, створюючи свою “Орису”, ставив дещо інші цілі: показати трагедію, зумовлену соціальними й моральними факторами, “лихими людьми”, людською черствістю, байдужістю і жорстокістю”¹³. Однак архетипові образи, фольклорні моделі, художні засоби і прийоми, сугестивна сила яких доведена тисячоліттями, виявилися в його “Орисі”, мабуть, поза свідомістю митця. Символіка, що у творі П.Куліша була явною, у М.Старицького стала прихованою, перейшла на рівень імпліцитного, фольклорні образи немовби просвічують крізь текстову тканину, але від того ступінь впливу не зменшується, а навіть зростає.

м. Кременчук

¹³ Поліщук В. Особливості сюжетобудови оповідань Михайла Старицького // *Цит. вид.* – С. 26.

Наталія Алексєнко

ЗАМАЛЬОВКА ЯК ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД МАЛОЇ ПРОЗИ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Малі прозові форми – найпродуктивіша, популярна жанрова форма української літератури ХІХ століття. Класичні жанрові форми, притаманні середині віку, зазнали суттєвих жанрово-стильових трансформацій у літературі останньої чверті століття. Для класичного реалізму були питомі такі жанри малої прози, як соціально-побутове оповідання та нарис, орієнтовані на зображення повсякденності, на життя реальне. Новаторські зміни в художньому осмисленні буття суспільства й людини зумовили інтерес до інших різновидів оповідання, позначились на їх функціонуванні, динаміці й напрямках розвитку – змістового й формального, “справжньою “стихією” літературного імпресіонізму стала фрагментарна безфабульна проза в різних її варіантах (поезія в прозі, етюд, шкіц)”¹.

Композиція стала вільною, тобто оповідання отримали так звану відкриту форму; спостерігалось “взаємопроникнення жанрів, видозміна авторської позиції, психологізм і рух характерів, функціональне використання позасюжетних елементів”². На рубежі століть відбувався подальший поглиблений розвиток жанрів, новелістика переживала своєрідний жанровий ренесанс, народжувались “нові жанрові різновиди – візії, студії, акварелі, ескізи та різноманітні стильові форми – від експресіонізму, імпресіонізму до символізму й натуралізму...”³

Модерна естетика європейської і російської новелістики знаходить утілення у творчості визначних українських майстрів малої прози рубежу ХІХ – ХХ ст. “Жодна доба, порівняно з попередніми, не була такою багатою на різноманітні таланти прозаїків, як кінець ХІХ – початок ХХ ст., і водночас творча індивідуальність ще ніколи так активно не визначала напрям розвитку літературного процесу”⁴.

¹ Голод Р. Поетика імпресіонізму в художній творчості Івана Франка // *Слово і Час.* – 2006. – №8. – С. 27.

² Поліщук В. Новелістика Михайла Старицького. – Черкаси, 2002. – С. 7-8.

³ Гундорова Т., Шумило Н. Тенденції розвитку художнього мислення (початок ХХ ст.) // *Слово і Час.* – 1993. – №1. – С. 57.

⁴ Шумило Н. Від соціальних настроїв до літературних (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // *Українська мова та література.* – 1996. – №3. – С. 6.

Українська новелістика другої половини ХІХ століття, динамічно розвиваючись, вирізняється багатством порушуваних проблем, оперує різними жанрово-видовими формами, складається в досить строкату жанрову систему.

Поширена жанрова форма малої прози В.Винниченка — ескіз, своєрідна замальовка з натури, незавершений фрагмент життя. І.Франко в рецензії на збірник “Краса і сила” зазначив, що письменник уміє “ловити життя на гарячій учинку” і в моментальних знімках показати його “глибіню та різнобарвність”⁵. Для замальовок В.Винниченка притаманні глибокий драматизм, тонка психологічна мотивація поведінки дійових осіб.

Твір В.Винниченка “Біля машини” — ескіз. Його заголовок має жанроутворювальну функцію, одразу викликає асоціації із замальовкою, шкідом. Твір ускладнений символічним образом. Машина, біля якої розгортаються події, виступає символом антигуманного, нелюдяного технічного прогресу, що невідворотно наступає на українське село, забираючи в людей силу, перетворюючи їх на рабів машини.

До замальовок належить і твір “На пристані”, до якого сам письменник додає підзаголовок “Ескіз”. Відтворення одного дня з життя заробітчан, документально точно висвітлення різних характерів, доль доповнюються оціночними, емоційними відступами автора з яскраво вираженою соціальною спрямованістю. Ескізом виступає і твір “Темна сила”, що має авторський підзаголовок “З натури”. Підзаголовком В.Винниченка підкреслив документалізм твору, реальність зображених подій. Натуралістична замальовка з життя ув’язнених була високо оцінена російським письменником М.Горьким, що завважив життєву правдивість та художню яскравість твору. До замальовок можна зарахувати твір “Голод”, що зображує знущання офіцера над голодними селянами.

Твір “Салдатики!” із підзаголовком “Малюнок із селянських розрухів” виступає контамінацією ескізу й оповідання. Письменник точно відтворив властивий тогочасній Україні епізод зіткнення селян та армії під час стихійного бунту. В.Винниченко майстерно зобразив момент катарсису учасників подій, коли виникли перші паростки єднання солдат і селян, армії й народу, усвідомлення того, що ворог у них один. Замальовки В.Винниченка мають спільні риси: глибокий психологізм і соціальну спрямованість. Спостерігаючи дійсність, прозаїк гострим поглядом соціально-політичного діяча вловлював саме ті моменти, що найяскравіше показували суспільні суперечності, несли в собі зерна майбутніх соціальних катаклізмів.

Близький до замальовок за жанровою специфікою твір “Хто ворог?” В.Винниченка додає до нього підзаголовок “Нарис”. За словниковим визначенням, художній нарис виступає “зображенням осіб і подій, що досягається за допомогою домислу. Нарис дуже оперативний жанр літератури, швидко й активно реагує на події дня, що зближує його з публіцистикою”⁶. Публіцистика передбачає тенденційність, вираження актуальних світоглядних та політичних поглядів. У творі “Хто ворог?” авторська оцінка присутня суто імпліцитно, твір детально відтворює реальні події, зображує ситуації спілкування українських та російських заробітчан і схожий на документальний фільм правдивістю й документальною точністю. Для України тих років національні суперечки були болючим питанням, трудова міграція викликала численні сутички. Письменник властивими йому художніми засобами (через глибоко психологічний полілог) висвітлив проблему, намагався зробити її зрозумілою суспільству. Звідси авторське визначення “нарис”. Проте твір — замальовка, ескіз.

Жанрові різновиди малої прози В.Винниченка мають свої типологічні ознаки, відрізняються за композиційною специфікою (архітектонічними особливостями, наявністю чи відсутністю позасюжетних елементів), часопросторовими характеристиками тощо. “Які саме ознаки творів передбачувані як жанрові, залежить від багатьох причин, об’єктивних і суб’єктивних. Усе ж можливо,

⁵ Франко І. Літературно-науковий вісник. — 1907. — Кн. 10. — С. 139-141.

⁶ Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром’як, Ю.І.Ковалів та ін. — К., 1997. — С. 418.

напевне, узагальнено говорити про типові жанрові сподівання в той чи той період розвитку національної літератури”⁷.

При аналізі стильової специфіки жанрових різновидів необхідно дослідити кореляцію “жанрових, сюжетних, психологічних та часопросторових колізій”⁸, розглянути співвідношення жанру і хронотопу. Наративна стратегія теж суворо детермінована жанровою приналежністю твору, пов’язана з композиційними та часопросторовими особливостями. “Оповідна техніка художнього твору спрямовується на досягнення ефекту достовірності. Наратор, мовби такий собі деміург, еманує зі своєї свідомості, свого досвіду новий, вповні автономний світ, у якому актанти і їх взаємини завдяки оповідній техніці впорядковуються в інтригу. В автономній цілісності художнього тексту нарація є тією першоосновою, на базі якої формується композиція та інші жанровизначальні чинники твору. Нарация визначає і часопросторові межі”⁹.

Характер і особливості часопростору залежать від родо-жанрової структури твору, невіддільні від його суб’єктивної системи й виступають важливим чинником стильової визначеності художнього зразка. Час і простір є “не тільки каркасом твору, а й одним із дієвих засобів організації його змісту”¹⁰. Часопростір подається вже в перших рядках твору, тобто функцію побудови часопростору частково виконує початок твору. Зачин повинен містити максимум експресії, оскільки “задає тон і веде за собою інші. Спроекована до теми, перекинута туди, вона стає образом, спалах якого викликає ланцюгову реакцію”¹¹.

Зачин, перша фраза, з якої починається твір, становить важливу жанрову ознаку у творах малої прози В.Винниченка. Новаторським прийомом письменника виступає активізація зачину, що стає органічною частиною всього твору, визначає його тональність. Аналіз цього елемента тексту дозволяє виокремити деякі закономірності побудови різних жанрових форм.

Ознаки замальовок такі: проста композиція, невеличкий обсяг; оповідь від третьої особи (що додає об’єктивізму). Твори, що за жанром належать до замальовок, ескізів, як правило, мають традиційний адресний зачин, що містить вказівку на час і місце дії. Зачини “Ранок” (“Хто ворог?”, “Салдатики!”), “Південь” (“Біля машини”), “Вечір. Пристань.” (“На пристані”) одразу задають часопросторові координати “тут і тепер”. Дещо розгорнутіший зачин ескізу “Темна сила”, який теж вказує на місце (“дім неволі”) та час дії.

Зображувані події (чи почуття) відбуваються на доволі вузькій часово-просторовій “території” – від кількох годин до дня (“Темна сила”, “Біля машини”, “На пристані”, “Хто ворог?”). Особливість винниченківських замальовок полягає в тому, що розповідь переважно ведеться в теперішньому часі, чим досягається “ефект присутності”, дія відбувається перед очима. Хронотоп замальовок лінійний, дія розгортається практично без зрушень у часі і просторі, тільки у творі “Салдатики!” вмонтована вставна історія, що пояснює події. Сюжетам замальовок також притаманна дія, що завжди відбувається на відкритому просторі (пристань, подвір’я, вулиця, поле). Оригінальна організація часопростору у творі “Біля машини”, де вся дія, зокрема просторові переміщення персонажів, зосереджені навколо машини, що виступає змістовим центром твору, своєрідним головним героєм.

Замальовки В.Винниченка мають деякі ознаки публіцистичності. Наприклад, в ескізі “На пристані” трапляються такі типові публіцистичні прийоми, як риторичні запитання, повтори, антитези. “Хто вони? Хто сі засмажені потомлені люди в сих

⁷ Чернец Л. Литературные жанры (проблемы типологии и поэтики). – М., 1982. – С. 3.

⁸ Кодак М. Жанр у часопросторових вимірах: до генології літературної класики // Слово і Час. – 2003. – № 5. – С. 8.

⁹ Мафтин Н. Становлення наративної стратегії української новелістики // Слово і Час. – 2003. – № 12. – С. 42.

¹⁰ Гей Н. Поэтическое время и пространство // Художественность литературы. Поэтика. Стиль. – М., 1975. – С. 282.

¹¹ Фащенко В. Новели і новелісти: Жанрово-стильові питання. – К., 1971. – С. 257.

брудних сорочках, босі, в полатаній одежині, з сими несмілими очима, які так жадно дивляться на гнилі ковбаси, на смердючу рибу? Хто сі люди, яких так обережно обминають ті чистенькі панки в легеньких капелюхах, наче бояться доторкнутись до їх запорошених сорочок і важких клунків? Хто вони?”¹² Публіцистичність дозволяє загострити соціальну проблематику, зробити її більш зримою, тобто виконати основну функцію жанру. У В.Винниченка ескізи, як правило, спрямовані на викривання актуальних соціальних проблем.

У замальовках письменник іноді використовує композиційний прийом кільцевого обрамлення. Ескіз “На пристані” обрамлюють фрази “Дніпро задумливо плюскає легенькими хвилями о берег...” (на початку) і “Дніпро задумливо, журливо плюскотить об берег хвилями” (в кінці). Картини гармонійної природи контрастують із дисгармонійним життям заробітчан.

Для замальовок притаманний невизначений фінал, вони часто закінчуються трьома крапками. Твір “Біля машини” має таке завершення: “Скінчивши виплату, Гудзик, “модиска”, її батько і синенький ляшок почали рядитись...” (89). Замальовка “Хто ворог?” закінчується аналогічно: “тут вони озираються й вороже махають кулаками назад. Збоку їде хазяїн і щось ласкаво, по-приятельському до них промовляє...” (382).

Дещо відрізняється твір “Салдатики!”, більш структурований композиційно, про що свідчить наявність епілогу. Епілог у творі має характер резюме – надає додаткову інформацію. Композиційна специфіка твору, часопросторові зрушення, що він містить, дозволяють зробити припущення: “Салдатики!” – контамінація ескізу з оповіданням.

Аналіз жанрового розмаїття малої прози В.Винниченка дає змогу окреслити певні тенденції. По-перше, проза тяжіє до “короткого жанру”. По-друге, мала проза письменника документальна. По-третє, особливість прози В.Винниченка – поглиблення психологізму, який з допоміжного елемента перетворюється на головну функціональну ознаку твору, що визначає його жанрову специфіку. Нарешті, яскраво помітне широке використання змішаних форм – контамінацій. Зазначені тенденції властиві для неореалізму, еволюція жанрових форм у малій прозі В.Винниченка відтворює процес становлення жанрової системи цього напрямку.

м. Кременчук

¹² В.Винниченко. Краса і сила. – К., 1986. – С. 385. Далі цит. за вказаним виданням.

Передплачуйте

СЛОВО *i* ЧАС

– єдиний академічний

*літературознавчий журнал
про українську та світову літературу.*

Передплатний індекс – 74423.

Електронний варіант

на Web-сторінці за адресою:

www.word-and-time.iatp.org.ua

